

Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi

Şevket Pamuk,

İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. bs., 2015, 388 sayfa, ISBN: 9786053320203.

Necmettin KAYMAZ

Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Şevket Pamuk tarafından yazılan *Türkiye'nin 200 yıllık İktisadi Tarihi* yakın dönem iktisadi tarihimize ışık tutuyor. 1800'lerin başından 2010'a kadar olan dönemi bir bütün olarak ele alan yazar alt dönemler arasındaki ilişkiyi ve geçişi hem küresel şartları hem de iç dinamikleri dikkate alarak incelemiştir.

Son 200 yılın, özellikle de 19. yüzyılın iktisadi durumunu incelerken karşılaşılan en büyük zorluk verilerin yetersizliğidir. Yazarın da farkında olduğu ve kabul ettiği bu zorluk geçmiş iktisadi hayatı anlama çabalarımızı bir nebze kısıtlasa da imkânsız kılmamaktadır. Geçmişe dair verileri mevcut kaynaklardan derleyen yazar, verilerin yetersiz olduğu yerlerde ise anlaşılır basit hesaplamaları temel alarak bu boşluğu doldurmaya çalışmıştır.

200 yıl gibi kayda değer uzun bir dönemi 388 sayfaya sığdırmak hiç de kolay olmadığı için kitap alt dönemler hakkında derinlemesine analiz ve bilgiler vermemektedir. Dolayısıyla söz

konusu dönemler hakkında genel bir fikir edinmemize yardımcı olurken, o dönemler hakkında daha kapsamlı bir analiz ihtiyacı sıkça hissedilmektedir. Belki de yazarın amacı bu ihtiyacı hissettirip okuyucunun ilgisini çekerek okuyucuyu daha derin araştırma ve inceleme yapmaya yönlendirmektir.

Gelir artışı iktisadi büyümenin ana referans noktası olmakla beraber meseleleri anlamak ve yorumlamak için tek başına yeterli değildir. Bu yüzdendir ki iktisadi gelişme, yani sosyo-ekonomik kalkınma da çok önemlidir. Bunun farkında olan yazar, sadece iktisadi büyümeyi değil sosyo-ekonomik gelişmeleri de inceleyerek daha kapsamlı bir bakış açısı sunuyor. Yazar bununla da yetinmeyip çevre ve eşitsizlik gibi önemli konularda da değerlendirmeler yaparak iktisadi tarihimizi rakamların ötesine taşıyor. Buna ek olarak yazar söz konusu gelişmeleri dünya ve diğer ülke performansı ile karşılaştırarak eseri daha da zenginleştiriyor.

Büyüme için kişi başına gelir temel alınırken, gelişme için sağlık ve eğitim gibi önemli sosyal göstergeler temel alınıyor. Kişi başına gelirin nüfus dinamiklerini de dikkate alıyor olması büyüme demografik bir boyut da katmaktadır. Bu bağlamda yazar, göç ve sınırların değişimi neticesinde nüfusta meydana gelen gelişmeleri ve bunların iktisadi büyüme ve gelişmeye olan etkilerini ayrıca inceleyerek farklı dönemleri daha iyi anlamamıza yardımcı oluyor. Örneğin, 19. ve 20. yüzyılda vuku bulan savaşlar hem önemli göçlere sebep olmuş hem de sınırları altüst ettiğinden, yazar son derece önemli bir hususu dikkate alıyor ve 200 yıl önce bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan nüfusu temel alarak sonraki dönemlerle karşılaştırmalar yapmıştır.

Yazar iktisadi büyüme ve gelişmenin nedenlerini incelerken *yakın* ve *nihai (temel)* nedenler olarak ikiye ayırmaktadır. *Yakın* nedenler yatırımların girdi ve verimlilik artışlarına yoğunlaşırken, *nihai* nedenler ise kurumların önemine vurgu yapmaktadır. “*Toplum içinde kişiler veya farklı gruplar ya da kesimler arasındaki ilişkileri biçimlendiren ve yönlendiren yazılı ve yazılı olmayan kurallar, örgütlenmeler ve bunların uygulanması*” olarak tanımlanan kurumların kalitesi uzun dönemli gelişmenin sürdürülebilir bir şekilde gerçekleşmesi için son derece önemlidir. Ancak kurumlar da maalesef mevcut ilişkiler ve güç dengelerinden etkilendiği için iktisadi gelişmeye her zaman katkı sağlayamayabilir.

1820-2010 arası dönemi Türkiye’de kişi başına gelir yılda ortalama yüzde 1.4 büyüyerek 14 kat artmıştır. Aynı dönemde gelişen ülkelerin ortalaması yüzde 1.2 iken dünya ortalaması ise yüzde 1.3 olmuştur. 1820’de 720 dolar olan Türkiye’nin kişi başına geliri ABD ve Batı Avrupa ortalamasının yüzde 55’ine tekabül ederken, bu oran 1913’te yüzde 29’a düşmüştür. 2010’da ise 10.000 doları aşan kişi başı gelirimiz ABD ve Batı Avrupa ortalamasının yüzde 42’sine çıkmıştır. Sağlık ve eğitim alanında da benzer gelişmeler kaydedilmiştir. 1820

yılında 28-29 yıl olarak tahmin edilen ortalama doğumda yaşam beklentisi, 1913'te tahminen 32-33 yıla çıkmış, 1950'de 44 yıla, 1980'de 57 yıla ve 2010'da 74 yıla çıkmıştır. Aynı şekilde 1820'de yüzde 5'in altında olan okuryazarlık oranı 1913'te yüzde 10'un altında seyretmiş, 1950'de yüzde 33'e, 1980'de yüzde 68'e ve 2010'da yüzde 94'e çıkmıştır.

İki asırlık dönemi daha iyi anlamamız için söz konusu dönem *19. yüzyıl, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, İkinci Dünya Savaşı Sonrası, Neoliberal Politikalar ve Küreselleşme Dönemi* olmak üzere dört alt döneme ayrılmış. Hatta yer yer bu dönemler de kendi için de alt dönemlere bölünmüştür.

Önemli dönüşümlerin hayata geçtiği 19. yüzyılın başlangıç olarak kabul edilmesi önemlidir. Özellikle de sanayi devriminin başlattığı süreç İngiltere başta olmak üzere, Avrupa ekonomilerini dönüştürmeye başlamış ve kısa bir süre sonra bu dönüşüm Osmanlı ekonomisini farklı şekillerde etkilemiştir. 1820 ve 1913 döneminde Osmanlı ekonomisi dış ticarete ve yabancı sermayeye açık bir tarım ekonomisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarımsal üretim, toprak bölüşümü ve kurumların yapısı ekonomide belirleyici olurken, sanayi devrimi ile birlikte kendine yeni pazarlar arayan Avrupalı devletler de kapitülasyonlar ve borçlandırma gibi araçlarla Osmanlı ekonomisini yabancı tüccarlar ve yabancı sermayeye daha açık hale getirmiştir. Bununla beraber, Osmanlı yönetimiminin bu dönemde tamamen etkisiz olduğunu söylemek doğru olmaz. Osmanlı idaresi bir yandan içeride taşraya karşı merkezi yönetimi güçlendirmek ve iaşe sorunu çıkmasını engellemek için tarımsal üretime önem verirken, diğer yandan Avrupalı devletlerin arasındaki ekonomik ve siyasi rekabetten yararlanarak günü kurtaran pragmatik çözümlere başvurarak aktif bir rol almıştır. Bu tür çözümler Osmanlı'nın sömürgeleşmesini engellemiş olmasına rağmen ekonomiyi kendi kendine yetecek yönde dönüştürememiştir. Osmanlı ekonomisinin dış ticarete açılmasıyla yerli zanaatlar, ithal mamul mallar ile rekabet edemedikleri için gerilemiştir. Bu dönemde yabancı sermaye daha çok borç olarak gelmiş ve uzun dönemde Düyun-u Umumiye İdaresi gibi ciddi sorunlara sebep olmuştur. Doğrudan yatırım şeklinde gelen yabancı sermaye ise daha çok Avrupalı tüccarların Osmanlı iç pazarına daha kolay erişmek için genellikle demiryolu gibi altyapı yatırımlarından oluşmaktadır. Bu dönemin sonuna doğru Osmanlı yönetimi, özellikle de İttihat ve Terakki idarecileri kendi kendine yeterlilik ve yerli sanayinin korunmasına yönelik adımlar atmışlardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında mamul mal ithalatı durunca bu politikalar daha ciddiyetle uygulanmaya başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkileri ağır olmuştur. Tarımsal üretimden sanayi üretimine kadar büyük düşüslere sebep olan savaş, dış ticaretin de neredeyse durmasıyla Osmanlı ekonomisini ciddi bir dönüşüme zorlamıştır. Birinci Dünya

Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanan zorluklar kendi kendine yeterlilik, korumacılık, sanayileşme ve milli iktisat ilkelerinin benimsenmesine yönelik tartışmalara hız kazandırdı. Bu ilkeler Cumhuriyet kadrolarınca da benimsenmesine rağmen Cumhuriyet'in ilk yıllarından hemen uygulanamadı. Bunun için 1929 buhranının (Büyük Buhran) beklenmesi gerekti. Dünya ekonomisini kasıp kavuran Büyük Buhran neticesinde birçok ülke korumacılık önlemleri almış ve içe kapanmıştır. Türkiye de Cumhuriyet'in ilk yıllarında korumacılık ve milli iktisat ilkeleri doğrultusunda ciddi adımlar atmış ancak İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, Türkiye savaşa girmemesine rağmen, bu girişimler büyük bir sekteye uğramıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de kurumsal anlamda ciddi bir değişiklik olmuş, Türkiye tek partili siyasi bir sistemden çok partili bir sisteme geçmiştir. Bu değişimin bir neticesi olarak siyasi ve iktisadi hayata toplumun daha geniş kesimlerinden katılım sağlayarak hem siyasi hem de iktisadi anlamda önemli dönüşümlere sebep olmuştur. Bu dönemin başında tarıma dayalı bir kalkınma modeli benimsenmiş ve tarımsal üretimde hem ölçek hem de verimlilik anlamında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak 1960'da yapılan askeri darbe ile tarım geri plana atılırken, Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması neticesinde uzun vadeli bir perspektifle özel sektör eliyle ithal ikameyi temel alan ve iç pazara yönelik bir sanayileşme amaçlanmıştır. Fakat bu kurum zaman içinde Ankara'daki teknisyen ve bürokratlara yeni bir nüfuz alanı sağlamıştır. Bu dönemde benimsenen ithal ikame temelli sanayileşme özel sektöre önemli kolaylıklar sağlamakla beraber Türkiye ekonomisinin daha rekabetçi bir yapıya dönüştürememiştir. İthal ikame ile korunan özel sektöre ihracat yapma zorunluluğu getirilmediği için özel sektör iç tüketime yönelik gıda tüketimi ve beyaz eşya gibi sektörlerde montajla başlayan yatırımlar yapmıştır. Koç ve Sabancı gibi holdinglerin yıldızı bu dönemde parlamıştır. İhracat yapmayı zorunlu kılmayan bu sanayileşme politikası Türkiye'yi küresel anlamda rekabetçi bir konuma getirememiştir. 1970'lerin koalisyon hükümetleri de göz önüne alındığında uzun vadeli politikalar ve stratejiler uygulanamamış, aksine ekonomik krizlerle ülke daha farklı bir döneme girmiştir.

1980'lere kadar devam eden, içe kapalı olan bu süreç Türkiye'nin neoliberal politikalar benimsemesiyle sona ermiş, piyasa dinamiklerinin belirleyici olduğu bir dönem başlamıştır. Bu dönem dünyada neoliberal politikaların yaygın olduğu bir süreçti. Gelişen ülkeler IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlardan mali destek alabilmek için neoliberal politikalar uygulamaya zorlanmışlardır. Ancak gelişen bazı ülkeler buna direnmiş ve korumacı politikalara devam etmişlerdir. Türkiye'nin de 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya koyduğu paket ile IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen politikaların çoğunu hatta daha fazlasını kabul etmiştir. Yeni dönemde Türkiye ekonomisi dışarı açılarak ihracatta ciddi

gelişmeler kaydetmiş ve sanayi ürünlerin ihracattaki payı artmaya başlamıştır. Fakat günümüze kadar gelen uzun vadede ileri teknoloji ürün ihracatında kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır. Diğer yandan ekonominin neredeyse tamamen piyasa mekanizmasına bırakıldığı bu dönemde, Türkiye'nin makroekonomik dengeleri ve özellikle mali disiplini sağlamadan, finansal piyasalar dâhil ekonomisini dışarıya açması ve piyasa güçlerine teslim etmesi sürdürülemez bütçe açıklarına ve ödemeler değesi sorunlarına sebep olmuştur. 1980 askeri darbesi de bu dönem ekonomi politikaları üzerinde derin izler bırakarak gelir dağılımını da son derece olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Askeri rejimin sağladığı baskıcı yönetimle bir yandan ücretler ve tarımsal fiyatlar baskı altında tutularak işçi ve tarım üreticilerinin gelirleri düşmüş, diğer yandan faizin serbest bırakılmasıyla kentlerde faiz geliri kazananların gelirleri katlanarak büyümüştür. Bu hem kent içi hem de kent ve kırsal arası eşitsizliklerin artmasına sebep olmuştur.

1990'lar ise ekonomik ve siyasi krizlerin daha yoğun olduğu bir dönem olmuştur. Bir yandan Güneydoğu Anadolu'da artan terör, diğer yandan Körfez savaşı, Asya finansal krizi ve akabinde Rusya krizi sorunları daha da derinleştirmiştir. Bu dönemde AB ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle de Türk ekonomisi önemli bir sürece girmiştir. Ancak yeterli hazırlıklarının yapılmaması, uzun vadeli bir perspektifin olmaması ve AB'den hiçbir mali destek almadan anlaşmanın uygulanması Gümrük Birliği'nden beklenen faydayı tam olarak sağlayamamıştır. Bugün Gümrük Birliği'nin yeniden müzakere edilmesi tartışmalarının temel sebebi de budur.

Neoliberal politikaların 21. yüzyıl Türkiye'sine bıraktığı miras sürdürülemez bir kamu maliyesi ve 2001 yılındaki finansal kriz olmuştur. 2001'de yaşanan krizden sonra yeni bir süreç başlamış hem ekonomide hem de siyasette göreceli bir istikrar sağlanmıştır. Yazar yeni dönemde kısmen bir paradigma değişikliğine de dikkatlerimizi çekiyor. 2001 krizinden sonra IMF'nin de desteğiyle kabul edilen ekonomik program neoliberal politikaların aksine piyasaların kendi başına bırakıldığında sorunların çıkabileceğini ve bu yüzden denetlenmesi gerektiğini kabul ediyordu. Bu dönemde kurulan bağımsız otoriteler bu paradigma değişiminin bir neticesidir. 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi yönetimi de bir yandan AB sürecini başlatarak siyasal ve kurumsal dönüşümü sağladı, bir yandan da ekonomi programlarına sadık kalarak makro dengeleri sağlamlaştırmış özellikle de kamu maliyesini kontrol altına almıştır. Bu dönemde enflasyondan faize, doğrudan yabancı yatırımlardan ihracata kadar birçok alanda olumlu gelişmeler kaydedilmiş ve gelirlerde önemli artışlar yaşanmıştır. Yazarın da vurguladığı gibi bu göreceli başarıya rağmen uzun vadeli politikalar ve stratejiler benimsenip uygulanmadığı için Türkiye ekonomisi ihtiyaç

duyduğu verimlilik ve teknolojik ilerleme yönünde yapısal dönüşümü gerçekleştirmemiş ve orta gelir tuzağı tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Son 200 yıllık dönemde iktisadi büyümenin ve gelişmenin *yakın ve temel* nedenleri dikkate alındığına her iki nedenler grubunda meydana gelen gelişmelerin ortak özelliği söz konusu gelişmelerin uzun dönemli, kalıcı ve sonuç odaklı bir perspektiften yoksun olmasıdır. Dolayısıyla ne ekonomik yapının dönüşümünde kalıcı bir yol alınabildi ne de katılımcı ve toplumun geniş kesimlerinin kapsayacak kurumların oluşması tam anlamıyla gerçekleşebildi. Buna rağmen gerek sanayileşme anlamında gerek kapsayıcı kurumların yerleşmesi konusunda kısmi de olsa gelişmeler kaydedildi. Pamuk Türkiye'nin orta gelir tuzağına düşmemesi için ciddi bir zihinsel dönüşüm ve kapsayıcı politikaların uzun dönemli bir perspektifle benimsenip uygulanması gerektiğine sık sık vurgu yapılmaktadır.

